

Fic, Karel

Současný stav nářečí v Drahoníně na Tišnovsku

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1971, vol. 20, iss. A19, pp. 179-189

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100715>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MATERIÁLY - МАТЕРИАЛЫ - MATERIALS

KAREL FIC

SOUČASNÝ STAV NÁŘEČÍ V DRAHONÍNĚ NA TIŠNOVSKU

V článku podávám stručnou charakteristiku tradičního nářečí obce Drahonín a snažím se postihnout nejvýraznější tendence jeho vývoje.

Drahonín je malá obec v okrese Žďár nad Sázavou. Leží asi 16 km severozápadně od Tišnova. Ves patří spolu s vesnicemi Bor, Klokočí, Litava, Moravecké Pavlovice a Skryje do farnosti Olší. Dříve byla součástí panství kláštera Porta coeli v Tišnově. Nyní tu žije asi 170 obyvatel (r. 1921 měla obec 276 obyvatel). Většina z nich pracuje v místním JZD nebo v průmyslu a v uranových dolech v blízkém okolí.

S přihlédnutím ke staršímu stavu, který byl zachycen jednak Bartošem¹⁾, jednak zrekonstruován z paměti nejstarších žijících pamětníků, zachycuji pozůstatky staré tradiční vrstvy nářečí, ale zároveň sleduji dnešní vývojový proces. Těžiště mé práce spočívá v hláskosloví. Vyplývá to hlavně z toho, že rozdíly ve vývoji samohlásek jsou hlavními dělicími znaky našich nářečí, a z toho, že v plánu hláskoslovném lze pozorovat vývoj nářečí nejlépe. Hlavní znaky našeho nářečí poprvé souhrnně uvádí Šembera²⁾ a dosud nejpodrobněji je nářečí popsáno Bartošem³⁾. Právě rekonstrukce staršího stavu zachycující stav dialektu asi v období kolem první světové války a některé lexikalizované zbytky dovolují vyvodit závěr, že nářečí, kterým se v Drahoníně mluvilo, náleželo k dialektu tzv. typu horského⁴⁾.

Drahonín leží v nejzápadnějším cípu oblasti nářečního typu, který je charakterizován zejména změnami $u > o$ a $o > u$.

¹⁾ F. Bartoš, *Dialektologie moravská II*, Brno 1895, str. 179—199.

²⁾ A. V. Šembera, *Základové dialektologie československé*, Vídeň 1864, str. 42—45, uvádí tyto základní znaky různorečí horského: e místo y , $é$ místo $ý$ a ej ; e a $é$ místo i a $í$ po z , s , c , $ž$, $š$, $č$, $ř$, l , někdy i po $á$, t , $ň$; nom. číslovok *dvá*, *vobá*; u místo o ; u v číslovkách *sedum*, *vosum*, *sedumý*, *vosumý*; příklonka *-ka* u přísloví. Dále uvádí některé znaky, které jsou svým rozšířením omezeny jen na menší oblasti.

³⁾ F. Bartoš, citované dílo, tamtéž.

⁴⁾ Termín „různorečí horské“ se objevuje poprvé u Šembery, který mluví o „vrchu horáčiny“, čímž je myšlena zhruba oblast horského typu. Bartoš konstatuje, že „mezi Horáky a Hanáky podstatného rozdílu dialektologického stanovití nelze.“ (*Dialektologie moravská II*, Předmluva, str. I.) Trávníček již užívá termín nářečí horské v tom významu, jak ho chápeme dnes. (Fr. Trávníček, *O českém jazyce*, Praha 1924, str. 38.)

Hranice horského typu byla nejprve vytyčena Bartošem⁵⁾ a od něho ji přejali Trávníček⁶⁾ i Havránek⁷⁾. Bartoš uvádí tyto krajní body rozšíření horského typu na západě: Veselí, Olší, Drahonín, Víckov, Vratislávka, Rojetín, Lubné.

Dnešní stav nářečí se již natolik vzdálil od svého stavu z počátku století, že lze tvrdit, že rysy horského typu v nářečním průměru obce Drahonín už téměř neexistují, že vymizely. Přesto však ještě dnes ve srovnání s nářečím okolních obcí je dialekt v Drahoníně archaičtější, uchovává více znaků horského typu. Nářečí okolních obcí má v některých jevech obvykle jen stav mladší, blízký hanáckému interdialektu, zatímco v Drahoníně se dosud projevuje kolísání: vedle nových jazykových podob lze zapsat také ještě podoby starší. Vliv na ústup původního dialektu (mimo vlivy kulturního prostředí) měla též poloha obce na samém okraji rozšíření horského typu. Určitou roli sehrály i úzká sepětí a styky občanů Drahonína s obyvatelstvem obcí, kde nářečí bylo vytlačováno nejdříve, a styky s občany, kteří jazykově náleželi už k jinému typu.

Hláskosloví

Samohláskový systém v drahonínském nářečí má pět krátkých samohlásek (*a, e, i, o, u*) a pět samohlásek dlouhých (*á, é, í, ó, ú*). Od novočeského systému se odlišuje jiným rozložením těchto vokálů, jež je dáno historickým vývojem.

Za předhistorické *ę* je v nářečí

1. na konci slova ve shodě se spisovným jazykem zpravidla *e* (*hóse, kuře, říbje, tele, te, se*), v ustrnulých přechodníkových tvarech je však *a* (*choda, kleča, leža, seda, stoja, chca nechca*);

2. uprostřed slova je stav shodný se spisovným jazykem (*často, jazek, pata, ječmeň, jehně, pjet, zebe*). Výjimku tvoří slova *jatelína, řelaz, přaska, jačet*.

Přehláska *'a > é* se provedla v poloze uprostřed slova ve shodě se spisovným jazykem (*Jeňík, jesle, křičet, střílet, večeret; pamňet*), není však na rozdíl od spisovného jazyka v koncových polohách. V nářečí Drahonína je za staré *'a* důsledně *a* (*čepica, lavica, slepica, vidlica, naša, vod stréca, do koša, duje pola*).

Nejvýraznějšími hláskovými znaky v systému krátkých vokálů našeho dialektu v minulosti byly změny *u > o, o > u, y > e, e > i, i > e*.

Změna *o > u* (např. *kuvář, vuda, vušklivec, pucem, dustano, dujit, huřké, huřit, tu, celíhu*) byla pravděpodobně provedena důsledně, jak o tom svědčí Bartošovo řazení⁸⁾. Její starší stav je uchován nyní pouze ve vědomí nejstarší generace⁹⁾. Dnes se horské *u* na místě starého *o* vyskytuje jen zřídka i v mluvě nejstarší generace. Zapsal jsem např. *tupinka, muhla, vukaž, puřitko, tu běl kumik, vupravo, vužralé, pupadl*, ale nikdy jsem ani u nejstarších občanů neslyšel *vuda, vuknu, ku-ku, pule apod.*

Změna *u > o* (např. *bok, dob, hosa, potna, mozeka, roka, mocha, namlovím, bero, zhúro, na vrcho, ho, Pepíko, vemo, češčo, zaženo, púdo*) ustupuje zejména v kmenech slov, a to i v mluvě příslušníků nejstarší generace (např. *ruka, husa, putna, mluvit*). Poměrně často se však vyskytuje v koncovkách, hlavně v koncovec 1. os. sg. v ča-

⁵⁾ F. Bartoš, cit. dílo, str. 179.

⁶⁾ F. Trávníček, *Moravská nářečí*, Praha 1926, str. 12 — Vymezení oblasti rozšíření horského typu převzal autor od Bartoše, podle vlastního výzkumu upřesnil jen její východní část.

⁷⁾ B. Havránek, *Nářečí česká, Československá vlastivěda III, Jazyk*, Praha 1934, str. 168.

⁸⁾ F. Bartoš, cit. dílo, str. 182—183.

⁹⁾ Nejstarší obyvatelé (60 a více let) pamatují, že jevy, se kterými se již dnes setkáváme velmi zřídka a ojedinelé, byly běžné v řeči jejich rodičů a starších usedlíků.

sování sloves 1.—3. třídy (např. *ščeputjo, vedo, lezo, žno, vendo, přejo, drapno, kopujo, handrkujo*), v koncovce vok. sg. životných maskulin (např. *kluko, Fraňtliko, hospodáro, faráro*), dále v gen., vok. a lok. sg. neživotných maskulin (např. *stromo, vrcho, břeho*), v dat. a lok. sg. neuter typu *pole* (např. *polo*) a v akuz. sg. *a*-kmenů a *ja*-kmenů typu *žena, kúža* (např. *kópelko, krávo, slámo, ledňičko, kašo*). Konečně je samohláska *o* (proti spisovnému *u*) v dativních tvarech adjektivního sklonění u zájmen a adjektiv rodu mužského a středního (např. *jemo, mo, mímo, temo, našemo, jejímo, voleskímo, mladímo, spodnímo, Šefránkovímo*); a také v akuzativních tvarech zájmen a adjektiv přivlastňovacích rodu ženského (např. *jo, to, našo, vašo, Frantovo krávo*). Kromě toho je *o* v dat. pl. maskulin a neuter (např. *pekařom, stromom, mňestom*), ovšem tu nejde o změnu *u* > *o*, nýbrž o jev morfologický. V mluvě generace střední a mladší proniká na místo původního nářečního *o* samohláska *u* buď vlivem spisovného jazyka (např. *vezu, kluku, stromu, krávu*), nebo vlivem tvořícího se interdialektu (např. *kupuju, hospodáru, na polu, našu, ju*).

Změna *y* > *e* byla provedena důsledně ve všech pozicích (např. *chetrák, cheščo, jazek, kobela, kocheňka, vemeslet, velčíl se, habe, me, kráve, chlape, přecede, ženská bele*). Dnešní rozsah této změny se však proti staršímu stavu zúžil hlavně v mluvě střední a mladší generace. V mluvě nejstarší generace se s nářečním *e* setkáváme ve kmenech slov ve víceméně lexikalizovaných případech, např. *jazek, kobela, kesat*. U střední a mladší generace vlivem spis. jazyka proniká v kmenech, ale i do koncových poloh hlavně v *l*-ovém přičestí spisovné *i* (např. *předěti, abí, krávi, dáli* = dělaly). Spis *i* proniká také do předpony *ve-* (např. *vimáset, viklopit, viklócť*). Samohláska *e* se důsledně uchovala v několika lexikalizovaných případech (*kucheň, Kale, Skreje*) v mluvě všech generací.

Změna *e* > *i*, která se uskutečnila jen v několika případech (*hišče, ži, baži, višet* = vědět, *vedlivá, žime, zasi*), v mluvě starší i střední generace se dosud uchovává, ale je též na ústupu.

Změna *i* > *e* nastala po *z, s, c, ř, l* (např. *vozet, zema, mozeka, selňica, cebola, přeložit, malena*). V dnešní době se už vyskytuje *e* řídce i v mluvě generace nejstarší. Mladší generace říká již pouze *vozit, silňica, cibula* apod. Podoba *malena* se lexikalizovala. Dokladem na náběh změny *i* > *e* i po *j* je lexikalizovaná nářeční podoba názvu obce Jilmoví (*Jelmoví*).

Ve vývoji dlouhých samohlásek nářečí obce Drahonín se projeví tyto změny: *'á* > *i*, *ý* > *é*, *ou* > *ó*, *é* > *i*, *i* > *é*.

Přehláska *'á* > (*ä*) > *ie* (> *í*) se provedla ve shodě s většinou moravských nářečí v kmenech některých slov (*hřít, smít se, zípst, puřtíko* = po pořádku, *zapřihnot*). Jev se běžně vyskytuje v mluvě příslušníků všech generací.

V nářečí Drahonína máme stejnou hanáckou střídnicí — dlouhé *é* — za staré spojení *aj* > *ej* a za *ý* > *ej* (např. *bét, bévat, médlo, mlén, pécha, sér, stréc, věbor, věstava, malé, hlópé, čeka, dé, delé, Peřtén* = Pernštejn, *véca, vobičeňe, vobracé*). Dnešní stav se shoduje se stavem původním, není většinou narušen vlivem školy ani v mluvě nejmladší generace. Změna *ej* > *é* nastala pouze v několika nově přejatých slovech; tak jsem zapsal jen *prodejna, vobličej, zlodej*.

Úženi *é* > *i* nastalo v základech slov i v příponách, např. *hotict, přelízat, sict, líp, dobriho, novi saňe, hajního, jádíčko, kamínek, vokínko, polifka, mlíko, dišš, díl* a ovšem i *řict, zelí*. Změna nezasáhla některá jednotlivá slova kulturní (např. *dělka, méno, stěblo*). U sloves typu *těci, nést* došlo ke krácení (např. *tect, nest*) a v některých případech ke kolísání, takže lze slyšet vedle *tict* též *tect*, vedle *píct* též *pect*, vedle *plíct* též *plect*.

Změna *i* > *é* nastala po sykavkách *s*, *z*, *c* (*vozék, psék, zétra, célit, cécha, sétko*). Dlouhé *é* se vyskytuje ojediněle i po *ž*, např. ve slově *nožék*. V mluvě všech generací drží se tento jev beze změny.

V drahonínském nářečí se vyskytují tyto souhlásky: *p, b, m, v, f, d, t, n, c, č, z, ž, s, š, l, r, ř, d, t, ř, j, g, k, h, ch* a kombinační varianty *z, ž, γ, η, μ*.

Staré *p, b, m, t, d, n, ř, s, z, r, k, ch* zachovaly se většinou beze změny (*např. padat, blana, tma, mlén, dříví, sin, vířna, zlé, krťf, chvojka*).

Stará dvojice *l, l'* splýnula v *l* střední (*např. plné, mlovit, pole*).

Změnilo se staré *v* bilabiální v retozubné (*např. tráva*) a a) *v* > *b* ve slovech *brabec, břečet, břískat, pobřísko, břed* a obráceně *b* > *v* ve jméně *Vobrová* = *Bobrová*; b) *v* > *f* ve slově *fósa*.

Za staré *g* je všude *h* (*např. hlava, hlas*).

Souhláska *ř* vznikla ze starého *r'* a *r+s* (*např. tři, řeka, Peřtén*).

Nářečí obce Drahonín má tyto palatální hlásky: *j, d, t, ř*. Depalatalizaci podlehly *ž, š, č, ž, c, z, s, z, p', b', m', v'* a změnilo se staré *d, t, n'* a *f* ve shodě se spisovným jazykem.

Jak patrně neliší se v podstatě souhláskový systém popisovaného nářečí od spisovného jazyka.

Od spis. jazyka se nářečí liší výskytem těchto hlásek za staré palatální střídnice:

1. za staré *t, n'* je v nářečí *t, ř* u bývalých *i*-kmenů a *n*-kmenů (*např. kost, smrt, kořeň, plameň*) analogií podle nepřímých pádů. Proti spis. slovtvorné příponě *-árna* je v popisovaném dialektu přípona *-árňa*. Typ *kovářňa* je velmi živý a proniká vedle starých slov i do slov přejatých (*např. pekárňa, chleběárňa, továrňa, lékářňa, šušárňa*). *ř* za spisovné *n* je ve slově *deň* vlivem skupiny substantiv typu *ječmeň*;

2. za staré *t* ve slově *svarba* je *r* proti spis. *t*;

3. v zájmených tvarech *těch, tém, téma* se depalatalizovalo staré *t* analogicky podle složeného skloňování typu *mladé*;

4. *n* místo *ř* je ve slovech *negdo, nekeré, nejaké, neco, Zdenek* analogicky podle záporky *ne*;

5. *r* místo *ř* je ve slovech *dvírka, porát*; a ovšem také ve slovech *štiri, škaredé*;

6. přechodné *j* mezi bývalou palatální retnicí a vokálem se vyskytuje ve slovech *holóbjata, pópjata, dópjata, náspja, mrkvja, pjatro, vjadnót*.

Kombinační změny hláskové

Hlásky po pauze: Samohlásky v řeči se vyslovují s nasazením rázovým ('*Amerika, 'uranát, 'Eva*). Souhlásky zůstávají nezměněny.

Hlásky před pauzou: Samohlásky mají rekurzi čistou. Rázové vyznění je jen v důsledné negaci (*ne'*) a v citoslovcích (*a'a', ba'*). Znělé párové souhlásky ztrácejí před pauzou znělost a vyslovují se nezněle (*např. medvjet, nůš, hrop, krof*).

Skupení *V+V*: Jak uprostřed slova, tak i na švu, je přechod

1. hiátový s *j* (*např. fujalové*), s *v* (*např. navopak, za vohradó*), s *h* (*např. to habe hoďál, nehóroda*);

2. rázový je tam, kde není hiátová hláska (*např. na 'uráně*);

3. volný (*např. les a lóka, k Ěvje*).

Skupení *K+V*: Od spis. jazyka se liší výslovnost předpony a předložky *se*, která se vyslovuje vždy *ze* (*např. ze stola, zeřadit, zestópit*). Na švu slov je přechod buď hiátový, nebo volný (*např. névostřěší, zúctováňí*). Na švu slov bývá přechod rázový při pomalé promluvě (*např. bes 'učítela*), volný při rychlejšímu tempu řeči (*např. k učitelovi*). [Někdy je přechod hiátový (*např. dě guláš vohřít*).]

Skupení *K+K*: Asimilace znělosti — Spodoba zpětná nastává ve skupení

párových souhlásek odlišných znělostí uvnitř slova i na švu slov (např. *gde, hned běl hotové*); *ch* se přitom mění v *γ* (např. *habeγ běl*). Asimilace zpětná nastává všude před *h* (např. *g Hájkovi, g hovozy, zhoda, na zhledanó, zhođit*).

Havráněk uvádí moravskou výslovnost *zh* proti české *sch* mezi hlavními znaky, které charakterizují tyto skupiny nářečí¹⁰). Dnešní stav moravské výslovnosti *zh* v pozdravu *na zhledanó* se již vlivem české výslovnosti v rozhlase a televizi změnil natolik, že se v mluvě mladší generace setkáváme s výslovností *na schledanó*. Typ *zhođet, zhođnót se* je však běžný i v mluvě těch, kteří říkají *na schledanó*.

Spodoba nenastává u předložek *k* a *s* před zájmennými tvary *nám, ěmo apod.* (např. *k vám, s ěima, s ěó*), před jedinečnými souhláskami (např. *k lipje, s Jendem*). Znělá před jedinečnou se nemění (např. *pod Jandovéma, vod našech, nad řekó, bez lidí*).

Změny artikulační: Nejcharakterističtějšími změnami v místě artikulace jsou změny *nb > mb* (*hamba, pámbú*) a *chc > cs* (*sco*).

Disimilace artikulačního místa se projevuje změnami *tř > kř* (*sekřivca*), *sc > chc* (*chcípát*), *tl > kl* (*klostě, klačít, klóct*).

Disimilace uvnitř slova nastala ve skupině *ř+i+n(m)* v případech *sekajna, mišajna, kopajna, Drahojn, Řikojn, pajmáma*.

Typické změny ve způsobu artikulace v nářečí Drahonína jsou změny *sch > sk* (*skovat, skofka*), *rl > dl* (*Kadle, kadlátko*), *kt > cht* (*dochtor, rechtor, trachtor*).

Dvojitě souhlásky splynuly v jednu (např. *kamená, pana, Ana, mňeká, podané*). Ve skupinách *t(đt)*, *d(đd)*, *nř* se první hláska zpravidla palatalizuje a pak splývá uvnitř slova i na švu slov (např. *dvace tisíc, vo řic, vo đedóška*). Skupiny *t(đt)*, *d(đd)*, *řn* se vyslovují plně (např. *mň nedává, pođ dom*). Morfologická alternace *t/c* se projevila ve skupině *t(đt)* v imperativě typu *plac, plactě, chic* a ve slově *scet*. Podobně se morfologická alternace *z/ž* projevila v případech imperativu typu *poraž, pomoz, nejěždě*.

Změny souhláskových skupin: Proti spisovnému *řt* se vyskytuje v nářečí obce Drahonín staročeské *šř*, původní i vzniklé asimilací, důsledně ve všech případech (např. *diř, Ščepánek, šřitná žláza, šřórat, šřestí, spuřčenec, šřípát, hiřče, drahoňřčí*).

Protetické *h* vyskytuje se před samohláskou ve slovech domácích, někdy i přejatých (např. *hale, Haněa, hánu, hakorát, harmara, hit, hagát, huđica, hóroke, hođelat, hóterek, hozěl, ho, hinři, hitřivca, hiřče, humřit, hareřt, hóringle*). Před souhláskou jsem zapsal proteické *h* jen ve slově *hřiřit*. Dnes se vyskytuje i v mluvě starší a střední generace *h* velmi zřídka. Před *i* je nahrazováno ve shodě se spis. jazykem protetickým *j* (např. *jině, jitřivca*), před ostatními hláskami protetická hláska mizí vůbec (např. *uđica, uzěl, řit*), v případech *harmara, hareřt, hóringle* se lexikalizovala.

Protetické *v* se dosud vyskytuje v mluvě všech generací před *o* zcela pravidelně (např. *vobechři, vostuda, vobili, vořralec, voslavit, Vostrava, Volři, vokres, vo tem, vobleva, voves, voprati, vobjesit, vona*). Jen v několika slovech ze spisovné vrstvy se protetické *v* nevyskytuje (např. *otec, ovoce*).

Kvantita

Kvantitativní poměry v nářečí obce Drahonín jsou v podstatě stejné jako ve spisovném jazyce. V řadě jevů jsou však odchylky od spisovné normy. Až na malé výjimky se popisované kvantitativní poměry shodují s kvantitativními poměry v širší oblasti hanáckých nářečí.

¹⁰) B. Havráněk, cit. dílo, str. 159.

Rozdíly u substantiv: 1. Starého původu je krácení u dvojslabičných a jednoslabičných feminin (*např. baba, dama* = jáma, *vrana, klada, žaba, hlina, lipa, sila, žila, mísa, březa, smola, huba, struha, hruda, mučka*); u jednoslabičných maskulin (*např. mak, prach, vjetr*); u dvojslabičných neuter pouze v případech *blato, leto, šídlo, křídlo*, nezkrátilo se v případech *sádlo, máslo*¹¹).

2. Před koncovým *l*, snad i analogií podle *l*-ových participií, dochází ke dlužení *e* u maskulin *cerél, huzel, kozel, datel, vosel, povrhel*. Dloužení však nenastává v případech, kdy je již dlouhá samohláska v předcházejících slabikách (*kódel, kópel*).

3. Podobně před koncovým *n* a *r* máme délky ve slovech *potkán, svaté Ján, javór, lavór, pivovár*; dále je délka v slovech *listopád, náušnica, žalódek, sázeňica, bránka, káčer*.

4. K analogickému vyrovnání došlo v paradigmatu feminin typu *kráva* (*např. kráva - krávám - krávama, tráva - trávó, sláma - slámó*). Všechny uvedené jevy jsou běžné v mluvě všech uživatelů dialektu.

5. Dlouhé *í* je v koncovce nom. pl. maskulin životných (*např. kluci, chlapi, sedláci, darebáci*). Dnes se však toto dlouhé *í* v mluvě většiny obyvatel Drahonína realizuje často jako polodélka.

Zdá se, že se v drahonínském nářečí projevuje celková tendence zkracování dlouhého *í* a *ú*. Jako polodélka se realizuje nejčastěji *í*

1. uprostřed slova (*např. polířka, kibl, pobřislo*);

2. zejména v slovtvorných příponách *-ík* (*např. řezník, dělník, četník, řemesník, trávník, Pepík*), *-írňa/-írna* (*např. palírňa, udírna*), *-íc* (*např. zajíc, krajíc, střevic*), *-ščko* (*např. vajščko, srdičko, slušičko*) apod.;

3. v morfologických typech a) *prošim, prošiš*; b) *kluci*; c) *staveňi*; d) *leňi*; e) *chodil*. V některých případech slyšíme dokonce častěji krátké *i*, *např. -ik*.

Jako polodélka se realizuje nejčastěji *ú*

1. tam, kde vzniklo ze starého *ó* (*např. dvír, kúlňa, kúň, potúček, púlka, vo púl vosmé, stúl*);

2. v gen. pl. maskulin (*např. chlapi, hospodáři, přecedú, Ložri, stromi, klíči*), v dat. pl. maskulin a neuter (*např. chlapím, džím, mňestím*) a v *l*-ovém participiu (*např. minúl, vohnúl*).

Rozdíly u sloves: 1. Krácení nastalo v jednoslabičných infinitivech tam, kde dlouhá samohláska nevznikla stahováním (*např. bit, žit, šit, brat, cpat, dat, lhat, kract, hnac, znac, žrac, řvac, drac, scac, ale stát, bát se*).

2. Dlouhá samohláska je před *l* v *l*-ovém přičestí (*např. dělál, hlídál, hnál, rvál se, zvostál, zavodál, kupovál, házél, míslél, šél, jél, visél, chodíl, šíl, prošil, minúl, vohnúl, vokúl*).

3. Krácení nastalo v imperativu *stuj, stujte, puč, pučte*.

Rozdíly u číslovek: Staré dlouhé *á* je v nom. život. maskulin číslovek *dvá, vobá* (*např. dvě chlapi*).

Rozdíly v adverbích: Na rozdíl od spis. jazyka je dlouhá samohláska v těchto adverbích: *kvičeró, tehďá, vonehďá, řigďá, vedlivá, podlivá, teprvá, pokát, vocát, telké*.

Přízvukové poměry v nářečí obce Drahonín se shodují s přízvukovými poměry spisovného jazyka.

¹¹) V případě *máslo* jde o nově přejaté slovo, původně se řkalo *putra*.

Tvarosloví

V morfologii se nejvýrazněji projevuje tendence k stírání rozdílů mezi morfologickými typy, která je podmíněna též skutečností, že nedošlo k přehlásce 'a > ě. Unifikační proces pokročil nejdále v instr. pl., kde ve všech typech substantiv, adjektiv, zájmen a číslovek je dnes původně duállová koncovka *-ma* (např. *chlapama, vjecama, kolama, staveňima, mladěma, našěma, třema, pjetěma*).

Skloňování podstatných jmen: Ve skloňování maskulin životných došlo k setření rozdílů mezi typy *sedlák a hospodář, přeceda a Lojza* a ve skloňování maskulin neživotných mezi typy *strom a klíč* ve všech pádech singuláru kromě vok. sg. Na rozdíl od spis. jazyka se v drahonínském nářečí v dat. a lok. sg. mask. životných užívá jen zakončení *-ovi*. Ve vok. sg. u maskulin typu *hospodář* stejně jako u maskulin typu *sedlák* zakončených na *-k, -h, -ch* a v dat. a lok. sg. typu *klíč a strom* se koncovka *-u* změnila v *-o* (v důsledku typicky horské změny *u > o*). V dnešní době se však i v mluvě příslušníků mladší i starší generace vlivem spis. jazyka vyskytuje ve vok. sg. vedle koncovky *-u* (např. *Milóšu, Pepóšu, strěcu*) i u typu *hospodář a klíč* spisovná koncovka *-i* (např. *faráři, Jaróši, učíteli*). Hlásková změna *y > e* se projevila v gen. a akuz. sg. a v akuz. pl. (na rozdíl od spis. jazyka) typu *přeceda*. V instr. sg. je ve všech typech maskulin koncovka *-em*.

V plurálu se od spis. jazyka liší skloňování maskulin všech typů v dat. koncovkou *-om*, která je stále více nahrazována spis. koncovkou *-úm*. V lok. pl. vedle koncovky *-ech* proniká u mask. měkkých a u mask. zakončených na *k, h, ch* koncovka *-ách*. Ve vok. pl. koncovka *-ové* se vyskytuje jen v mluvě mladší generace vlivem spis. jazyka, a to pouze v oslovení *pánové*.

Skloňování feminin typu *kráva* neliší se, nepřihlížíme-li k hláskovým změnám *y > e* a *uo > ó* a ke gen. pl., od spis. jazyka.

Neuskutečnění přehlásky 'a > ě způsobilo, že všechny typy feminin měkkých se skloňují stejně. Změna *u > o* nastala při stejných okolnostech jako u maskulin v akuz. a vok. sg. typu *kaša* a ve vok. sg. typu *kost*. V instr. sg. je u všech feminin koncovka *-ó*; v dat. a lok. pl. jsou ve všech typech feminin původně *a*-kmenové koncovky *-ám, -ách*. Gen. pl. všech femin na *-é* (např. *krávě, lóké, husé, židlé, kosté*) vznikl hláskovým vývojem podle měkkých typů a vyskytuje se dodnes v mluvě střední a starší generace poměrně často. U řady mluvčích vlivem složené deklinace vznikla koncovka *-ěch* (např. *baběch, paněch, kozěch*).

Skloňování neuter, stejně jako maskulin a feminin, se vyznačuje nerozlišováním měkkých a tvrdých typů v důsledku neprovedené změny 'a > ě. V pl. jsou v dat. a lok. u typu *pole a*-kmenové koncovky, u typu *mňesto* je v dat. pl. koncovka *-om* (*-úm*). Původní skloňování typu *staveňi* ustoupilo tak, že se dnes ve skloňování slov tohoto typu neliší stav v nářečí od stavu ve spis. jazyce. (Jen v instr. pl. je koncovka *-íma*.) Jednou jsem zaznamenal ve spontánním projevu nepřehlasovaný tvar gen. sg. *staveňa*.

Skloňování přídavných jmen: Jmenné tvary se v nářečí obce Drahonín vyskytují jen zřídka. Přivlastňovací adjektiva na *-új* (*-ova, -ovo*) a na *-in* (*-ina, -ino*) mají jemné tvary v nom. a akuz. sg. všech rodů (kromě akuz. sg. život. mask.). Ostatní pády mají tvary složené. Jen v jmenném tvaru je ustrnulé adjektivum *rád, ráda, rádo*. Zbytky jmenných tvarů se dosud uchovaly v adverbálních výrazech (např. *načisto, poticho apod.*). V paradigmatu adjektiv složených tvrdých (i některých zájmen) došlo v sg. maskulin a neuter a v pl. všech rodů k hláskovým změnám *y > é* a *é > í*. Změna však nastala v sg. feminin, který se kromě akuz. a instr. shoduje

se spis. jazykem. V akuz. a instr. sg. feminin je provedena monoftongizace *ou > ó*. Skloňování adjektiv typu *jarňi* se v popisovaném nářečí neliší od stavu ve spis. jazyce. Rozdíl je pouze v instr. pl., kde má nářečí koncovku *-íma*.

Skloňování zájmen: Zájmena 1. a 2. osoby a zájmeno zvrtné se skloňují jako ve spis. jazyce. Rozdíl je jen v instr. sg., kde je provedena monoftongizace *ou > ó* (např. *mnó, tebo, sebo*), a v instr. pl., kde je koncovka *-ama* (např. *vama, nama*). Kratší tvary se vyskytují pouze u zájmen 2. osoby. Zájmena rodová *ten, to* mají v gen., dat. a lok. sg. tvary *teho, temu, tem* a v pl. tvary složené typu *mladá*. Skloňování zájmen *von, vona, vono, náš, naša, naše* se odlišuje od spis. jazyka jen hláskovými změnami. Zájmena *náš, naše* v instr. sg. a zájmeno *naša* v gen., dat., lok. a instr. sg. a všechny rody ve všech pádech kromě nom. a akuz. pl. mají koncovky složené podle *mladá*. Zájmena *máj, mí* se v sg. odlišují od spis. jazyka úžením *é > í*, zájmeno *má* a všechny rody v pl. mají tvary podle skloňování složeného.

Skloňování číslovek: Ve spojení s *púl* se vyskytují jmenné tvary (např. *púl pata rokú*). Druhé číslovky *dvoje, troje, voboje* ve spojení s počítaným předmětem (např. *dvoje šate, troje bote*) mají v nom. a akuz. jmenné tvary. Základní číslovky *tři, štíri* mají v gen. a lok. tvary *třech, štírech*, v dat. *třem, štírem*, v instr. *třema, štírma*. Číslovky 5—99 mají v dat. vždy koncovku *-im*, v instr. *-íma*, někdy i v gen., a lok. *-ich*. V ostatních případech se v podstatě skloňování číslovek neliší od spis. jazyka.

Časování sloves: 1. Indikativ prés. má trojí typ koncovek:

a) *-o, -eš, -e, -em, (-eme), -ete, -ó* (u sloves I., II. a III. třídy);

b) *-im, íš, -í, -íme, -íte, -íjó* (u sloves IV. třídy);

c) *-ám, -áš, -á, -áme, -áte, -ajó* (u sloves V. třídy).

2. Imperativ se liší od spis. jazyka jen vyrovnáním mezi sg. a pl., které nastalo u sloves typu *řekňi* (např. *sedňi — sedňime — sedňite*). Ostatní odlišnosti mezi nářečím a spis. jazykem jsou způsobeny hláskovými změnami (např. *delé, zakré, ré*).

3. Infinitiv končí vždy na *-t*, a to i u těch sloves, kde původní *t* splynulo s hláskami *k* a *g* v *c* (např. *klóct, moct, říct, pect*).

4. Přičestí minulé činné má stejnou podobu jako ve spis. jazyku (např. *nesl, tiskl, vezl, klepl*). Je-li před koncovým *l* samohláska, nastává její dloužení (např. *visél, hošíl, zebraíl*). Některá slovesa II. třídy náležející ke vzoru *mine* vypouštějí v tvaru *l*-ového přičestí příponu *-nu* (např. *uschl, pohl*).

5. Přičestí minulé trpné má jen složené tvary. Jmenné tvary tohoto participia se vůbec v popisovaném dialektu nevyskytují. Přičestí bývá zakončeno buď příponou *-né (-ná, -ní)*, nebo příponou *-té (-tá, -tí)*, podle toho, zda je ve spis. jazyce zakončeno na *-n* nebo na *-t* (např. *bité, nešené*).

6. Přechodník přítomný v nářečí obce Drahonín zanikl. Jeho zbytky se uchovaly jen v ustrnulých výrazech (např. *choda, leža, nesa, stoja, seda*).

7. Přechodník minulý zanikl úplně.

8. Podstatné jméno slovesné na *-í* je běžné a časté (např. *braňi, nošeňi, piňi, psañi, vařeňi, natíkáňi*).

9. Opisné tvary slovesné (futurum, préteritum, kondicionál přítomný a minulý, pasívum) shodují se s týmiž tvary spisovného jazyka. Odlišují se jen změnami hláskovými (např. *bél bech*).

Závěr

Přehled, který přinesl náš článek, ukazuje přeměnu tradičního dialektu v interdialekt, dosud víceméně zabarvený pozůstatky původního nářečí, které se nejčastěji

projevují v mluvě příslušníků nejstarší generace. Jak již bylo naznačeno v úvodní části, neprobíhal jazykový vývoj rovnoměrně ani v rámci farnosti Olší a jejího nejbližšího okolí. Vlivy kulturního prostředí na jazyk se projevovaly v jednotlivých obcích různě; tak např. v Olší se už nesetkáváme ani u nejstarších obyvatel s typem *bero*; interdialekt je tu zbaven určitého archaického odstínu, který se vyskytuje v Drahoníně, ale i ve Skryjích.

Za znaky interdialektu přinejmenším v oblasti bývalého západního Tišnovska považují zejména ty jevy, které jsou trvalé v mluvě nejen příslušníků staré a střední generace, ale především přihlížím k tomu, zda se tyto jevy vyskytují v „domácí“ mluvě i u mladé generace, která je ovlivňována kulturním prostředím nejvíce. Je možno konstatovat, že hláskové změny, které charakterizovaly náš dialekt v systému samohlásek krátkých: *u > o* (např. *bok, bodo*), *o > u* (např. *vuda, pucem*), *y > e* (např. *přeceda, debe*), *e > i* (např. *hišče, ži*), *i > e* (např. *vozet, noset*), dnes se vyskytují nedůsledně a většinou jen v mluvě nejstarší generace. Naproti tomu hláskové změny v systému samohlásek dlouhých se drží v mluvě všech generací a patří k nejcharakterističtějším rysům interdialektu.

Za hlavní znaky interdialektu lze považovat tyto rysy:

1. nepřehlasované 'a (např. *našeho stréca, vidlica*);
2. *é* místo spis. *ej* (< *aj*) a místo spis. *ý* (např. *nělepši, sér*);
3. *é* po s, z, c místo spis. *í* (např. *vozek, nosék, cétit*);
4. úzení *é* (např. *hodního, políčka, díl*);
5. *í* (< *ie* < 'á) místo spis. *á* (např. *smít se; zapříhnót*);
6. *ó* místo spis. *ou* (např. *beró, bóda*);
7. *šč* za spis. *št* (např. *Ščepán, ščestí*);
8. *zh* za české *sch* (např. *zhodnót se, zhořit*);
9. skupina *kl* místo spis. *tl* (např. *klusté, klóct*);
10. typ *holóbjata, pjatro* proti spis. *holoubata, patro*;
11. skupina *-st* místo spis. *-st* (např. *kost, host, bolest*);
12. typ *negdo, neco* místo spis. *něgdo, něco*;
13. protetické *v* (např. *vokolo, vokno*);
14. krátké samohlásky ve slovech typu *klada, vrana*;
15. krátké jednoslabičné infinitivy typu *brat, hnát*;
16. dlouhé *á* v nom. mask. život. číslovek *dvá, vobá* (např. *dvá béci*);
17. dlouhá samohláska před *l* v *l*-ovém participiu (např. *šél, vzál, chodíl*);
18. rozlišování ve shodě se spis. jazykem v nom. pl. životnosti v koncovce přívlastkového adjektiva (např. *pjekhí klóčci — pjekní kóske*);
19. příslušnost feminim na *-la, -sa, -za* a *-árňa* k měkké flexi;
20. instr. pl. všech skloňovacích typů zakončený na *-ma*;
21. zájmenné tvary *teho, temu*;
22. koncovka *u* proti spis. *i* v 1. os. sg. časování sloves III. třídy (např. *kupuju, riju*);
23. koncovka *-jój* v 3. os. pl. sloves IV. třídy (např. *hoňjój*) a *-ajój* v 3. os. pl. sloves V. třídy (např. *delajój*);
24. zakončení *l*-ového participia vždy na *l* (např. *nesl, vedl*);
25. imperativ typu *padňi—padňite*;
26. infinitiv vždy na *-t* (i u sloves typu *péci*)¹².

¹²) Znaky uvedenými pod čísly 1, 7, 8, 14, 18, 21, 24 a 25 charakterizuje Havránek nářečí hanácké na rozdíl od nářečí českých; viz Havránek, cit. dílo, str. 159.

Nářeční ukázky

Vypravoval pan J. V. (nar. r. 1888): *Ho sečeňi dřive bévalo pjekně. Fšici se smíli a spivali. Síklo se hrabicama. Hale neska, debe to negdo hoviđel, tak be se zhrozěl. ... Veselo bévalo. Napřed to ďáli lidi z regraci, haš se to hnet hoďálo, telké se mosí ďelat, at je škarede nebo pjekně.*

Vypravoval pan J. B. (nar. r. 1898): *Já sem se učil u bratránka. Běl sem tam na půl štvrta roku. Von mňe mňel šatit. Hočil sem se kováččino. Ráno vo štirech sme beli auf do desíti do noce. Take sme pracovali na polu, a hišče u sedláku. Svízele bele take. Poslóchat se muselo.*

Vypravoval pan J. P. (nar. r. 1902): *Te spodňi baráke, te, co só tam spodem, só postaveni asi tak v roku devatenáct dvádvacet. Tade stáli te baráke, říkalo se temu pastóške. Šak ten Babica tam béval, fpředu. Take tam bévala husačka s husákem, voňi pášli huse. Abech sám pravdu řekl, nevím aňi, jak se přesně menovali.*

Vypravovala paní A. N. (nar. r. 1904): *Napřet se síklo hrabicama. Nebeli pavóke. To bele hođelani takové rožně. Sekáči síkli na řátko, třeba štiri za sobó, a me sme to za řima vodbírali. Dávali sme to na snopke a stavjeli se panáke. Deš bél veliké híc, tak sme se šli zrovna s pole vekópat do lampešta.*

Vypravoval pan F. B. (nar. r. 1908): *Tak lonštího roku sme postavili novó úpravnu zrna, kerá tadi něhi vůbec v Dolsku. Něhi zatím řigde postavená. Tadi Horáci to jaksí propagujó. V Dolsku ne, tam to taki něhi potřeba, páč voňi začínaji žhe dřive, f červenci, a voňi maji delší deň a lepší počasí. Mi začínáme f srpnu, končíme v září, tagže u nás to více zebe.*

Vypravoval pan F. R. (nar. r. 1910): *Slóžil sem ho desátěch v Brňe. Službo sem nedoslóžil, mňesíc před vosumadvacátim řinem sem bél propuščené načisto. ... Pášli sme pohromađe. Bela tam s nama jedna, tel, že mňe porađi vo čekách. Podeš se mnó, pjekně mosíš hrábnót do toho hřízdete, a vona se tam vesrala. Vono se provedlo komedijé.*

Vypravoval pan J. K. (nar. r. 1929): *Ďelám tel v jézedé. V rostliné. Šaks mňe mohl videt. Sekáme turkiň u cesti. Autobus jěl kolem. Musím dat prasatům žrat a podojit koze. Pot ďál. Míla je v Brňe. Je z Milunó u zubařa. Hanka je pořát v Brně f té nemocnici.*

Vypravoval pan P. N. (nar. r. 1942): *Mi sme se s tím táhli ale tři mňesice. Ti řini. Ďelám nám to z Dóbravňika. Pezlár, von to ďelál po votpoledňách. To uš je dlóho, dva mňesice a tédeň. ... Bil sem ale deset dňi doma, pak mňe poslali do nemocnice, naprali do mňe injekci. Uš je to dobrí.*

Vypravovala školačka H. K. (nar. r. 1963): *Neska sme mňeli českí jazik, počti, četňi a ešte sme mňeli vitvarno vichovu, po četňi. Ďelali sme zálošku do křiški, četli sme f čítance. ... Prvňi den sme se vůbec neučili, souška vikládala maminkám abi tém dekdám přichistávali svačini, protože voni to diki zapomenó. ... Umí, ale von nemá čas, ráno musí vo sedmi do práce, přide vo dvanásti a vo půl druhé musí jít uš zase do práce. ... Poženó asi támle k temu lesěčku.*

DAS ZEITGENÖSSISCHE STADIUM DER MUNDART IN DER GEMEINDE DRAHONÍN IN TISCHNOWITZER GEGEND

Das ältere Stadium der Mundart in der Gemeinde Drahonín in Tischnowitzer Gegend hat sich schon soviel von dem Zustande am Anfang unsere s Zeitalters entfernt, daß man behaupten kann, daß die Züge des Bergtypes im mundartliche n Durchschnitte in dem Dorfe fast nicht existieren, daß sie verschwunden sind. Trotzdem zeigt sich hier bisher die Schwankung, neben den neuen

Formen kann man auch noch die älteren Formen einschreiben, während die umliegenden Ortschaften haben oft nur das jüngere Stadium.

Die phonetischen Änderungen, welche unseren Dialekt im System der kurzen Selbstlauten charakterisierten: $u > o$ (z. B. *bok, na vrcho*), $o > u$ (z. B. *vuda, pucem*), $y > e$ (z. B. *debe, kráve*), $e > i$ (z. B. *hišče, ži*), $i > e$ (z. B. *vozet noset*), kommen heute folgewidrig vor und meistens nur in der Sprache der ältesten Generation. Dagegen lautliche Änderungen im System der langen Selbstlauten — $ou > ó$ (z. B. *beró, bóda*), $é > í$ (z. B. *mladího, líp*), $ej > é$ und $ý > é$ (z. B. *nělepšít, sér*), $á > í$ (z. B. *smít se*) — halten sich in der Sprache aller Generationen und gehören zu den charakteristischsten Zügen des Interdialekts wenigstens im Westen des Tišnowitzer Gebietes.

In der Formenlehre erweist sich markant die Tendenz zum Verwischen der Unterschiede zwischen den morphologischen Typen, die durch die Tatsache bedingt ist, daß es zum Umlaute 'a > é nicht gekommen ist. Der Process ist am weitesten im Instr. pl. vorgeschritten, wo heute die ursprünglich Dualendung *-ma* bei allen Typen von Substantiven, Adjektiven, Fürwörtern und Zahlwörtern ist.

Übersetzt von dr. Anna Christová

